

LA TOPONÍMIA COM A FONT PER AL CONEIXEMENT HISTÒRIC DELS CANVIS DE PAISATGE. L'EXEMPLE DELS HIDRÒNIMS DEVORA LA VILA DE SANTA MARGALIDA (S. XIV - S. XVII)

Antoni Mas i Forners

XIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Muro, 2006

Entre moltes d'altres utilitats, la toponímia pot servir als historiadors per estudiar, juntament amb altres fonts d'informació, els canvis que ha experimentat el paisatge en el decurs del temps, molt sovint com a conseqüència de l'acció humana, cosa que pot ajudar a entendre determinades característiques dels processos d'ocupació i ús del territori que, d'altra manera, poden resultar de difícil comprensió. És el cas, per exemple, dels canvis experimentats en el poblament i en els usos agraris del terme de Santa Margalida durant l'edat mitjana i moderna, que un hom pot suposar que es veren condicionats pels perills d'inundació i d'embassament de les terres conradisses.

EL TERME DE SANTA MARGALIDA

Geogràficament, dins aquest municipi mallorquí, es poden destriar dues gran àrees paisatgístiques, definides tant pels trets geològics i hidrogràfics com pels efectes de l'actuació humana al llarg dels segles. Per una part, les terres «primes», en general poc aptes per als conreus, que ocupaven aproximadament el 75% de l'extensió del terme i que, en l'edat mitjana, solien ésser anomenades amb el genèric de «marina». Estaven ocupades per la garriga, el pinar i —molt possiblement— l'alzinar i, en les zones més properes al litoral, per la vegetació dunar i el pinar. L'altra zona, que ocupa prop del 25% de l'extensió del municipi, està conformada per les terres planes i baixes del sud-oest del terme, molt grasses i argiloses, solcades pel curs de la síquia Real i de les síquies que hi vessen les aigües. Són les terres de «ses Sorts», les terres conradisses per excel·lència:

«Jo no havia llaurat mai
terra tan atapeïda
com dins Santa Margalida
baix de la síquia Real.»

Les terres «bones» de vora la síquia Reial

Aquesta zona, de forma grollerament rectangular, resta definida per diferents successions de turons de poca alçària; sobre un d'aquests turons s'aixeca la vila de Santa Margalida. L'orografia i el caràcter argilós del sòl fa que aquestes terres resultin fàcilment inundables, cosa que explica que fos habitual la presència de llocs embassats i de surgències d'aigua, sobretot en les proximitats del torrent anomenat la síquia Reial. Segons mossèn Antoni Rubí, a les primeries del segle XX, *«les terres com més bones eren més s'omplien d'aigua que, en no tenir sortida, quedava embassada»*. La documentació arxivística confirma les asseveracions del prevere margalidà. Segons es desprèn d'aquestes fonts, un any molt plujós podia impedir, o almanco dificultar molt, les feines de llaurar i sembrar aqueixes terres: en un consell de l'ajuntament de Santa Margalida del 20 de maig de 1655, el jurat exposava *«com al present en dita nostra vila no si cullera dels fruits de lo Any passat la tersa part per causa de no hauer pogut sembrar lo millor de las terras per les moltes aigües y les qui-s son sembradas hauer les negadas les tantes aigües y no hauer-y cosa ninguna»*. Així mateix, en una sessió del 1908, el Ple acordà *«que por la brigada de peones jornaleros del Ayuntamiento se proceda al saneamiento del cauce del torrente Acequia Real al objeto de evitar se formen estanques de aguas cuyas enajenaciones puedan perjudicar la salud pública»*. Actualment, en anys de pluges molt abundants, les «sortides» de la síquia Reial, continuen provocant la inundació, més o manco important, de les terres dels voltants.

Les inundacions de vora la Vila (1991)

LA TOPONÍMIA ESTUDIADA

La toponímia medieval i moderna (S. XIV-XVII), i també l'actual, mostra l'existència de zones humides en aquests indrets, avui desaparegudes gràcies a les tasques de drenatge; es tracta de topònims que fan referència a accidents geogràfics (hidrònims), a vegetació i a fauna.

a) Accidents geogràfics (hidrònims)

Amb els termes documentats (estanyol, gorg i prat) hom feia referència a realitats geogràfiques molt consemblants, sempre a fi de nomenar indrets on es localitzava habitualment aigua embassada.

- Estanyol: l'*Stanyol* [1377] (topònim conservat).

En un document d'aqueix any es fa referència a una «*sort de terra la qual yo avia e poseyia en la dita cavaleria asats prop del Stanyol (...) E afronta aquesta dita pesa de terra*

a la ·I part a I· cararany que ve devés lo Stanyol y va devés Ero.» Aquest topònim, encara conservat, feia referència a una bassa que hi havia a l'indret, que no fou definitivament dessecada fins a mitjan segle XX, tot i que hi hagué iniciatives anteriors en el mateix sentit. En una sessió plenària del 1888 es va tractar aquest assumpte, tot proposant que «*el Ayuntamiento se sirviese acordar el saneamiento del pantano llamado lo Esteñol existente en las inmediaciones de un grupo de casas situadas a sus inmediaciones cuyas aguas corrompidas son la causa de muchas enfermedades que existen entre los vecinos del mencionado caserío. El Ayuntamiento tomando en consideración la mentada proposición acordó el que fuera vaciado el mencionado pantano prohibiéndose al mismo tiempo el que ningún vecino hiciera uso de las aguas allí estancadas*».

- Gorg: *el Gorch* [1613] (topònim conservat).

En el parlar de Santa Margalida, el genèric gorg reuneix els dos significats —molt semblants, per altra part— recollits pel DCVB a Mallorca; d'una banda, el de 'clot pregon en el llit d'un riu o torrent, on l'aigua s'entolla o alenteix el seu curs, sia formant remolí (...), sia encalmant-s'hi'; de l'altra, el de 'bassiot, clot ple d'aigua en un camí o en un camp'. Un hom ha pogut localitzar, a documentació escrita, l'ús de la primera accepció el 1900: «*el cauce de la Acequia Real se hallaba en muy mal estado en ambos márgenes y muy desnivelado siendo esta la causa que en verano se formen pantanos vulgo gors [sic] y que con facilidad salga de madre con un aguacero y que en consecuencia llamaba la atención del ayuntamiento acerca del arreglo de dicho cauce dada la importancia que reviste para la salud pública y de los perjuicios que con frecuencia ocasionan a los propietarios colidantes las avenidas*». Conseqüència de l'ús de la segona accepció sembla el topònim *es Gorg*, emprat a fi d'anomenar un conjunt de parcel·les, situades prop de la síquia Reial, que s'embassen sovint en temps de pluges abundants. La ubicació actual del topònim sembla coincidir amb la del documentat el 1613.

- Prat: un *trosset de prat*, vora la Vila [1377]; *la rota del Prat*, a Hero [1512]; *lo Prat*, vora la Vila [1564]; *lo sementer del Prat*, a s'Alqueria [1636] (topònims desapareguts, genèric en ús).

Segons el DCVB, a Mallorca és una 'Extensió de terra abundant d'aigua, regada directament per una font' i a Menorca 'aiguamoll, lloc on hi ha aigua embassada'. A hores d'ara, tots els topònims que presenten la forma *prat* han desaparegut, però el genèric encara és conegut a Santa Margalida.

Per a la gent de la comarca, un prat —pronunciat usualment *parat*— és allò mateix que a a Menorca, un lloc on hi ha aigua embassada. Així són anomenats nombrosos indrets en les proximitats de l'Albufera, i aqueix sembla que devia ser el significat del genèric que fou l'origen dels topònims devora la vila de Santa Margalida. Tot i que el 1377 es fa referència un «*trosset de prat de Jacme Barsaló (...) asats prop la font de la pobla de Senta Margalida*», la resta de referències toponímiques no apareixen associades a cap font ni sembla que en poguessin ser part de l'espai irrigat. A Hero —indret on s'ubicava *la rota del Prat* (1512)— hi havia una font, la *font d'Hero*, però es trobava confrontant amb Son Fluixà i el Pujol i no dins els terrenys de Son Femenia i Son Gabellí, on es localitzava *la rota del Prat*. Tampoc es coneix l'existència de cap font dins les terres de l'antiga possessió de s'Alqueria,

que fitava amb la síquia Reial. Aquí, segons la gent d'edat, hi havia un redol de quarterades que s'embassaven durant les primaveres de l'hivern i de l'estiu; aquests, probablement, eren els que constituïen el *sementer del Prat* (1636). La sort anomenada el *Prat* (1564) se situava prop de la font de Santa Margalida —pot ser coincidint amb l'emplaçament del *troset de prat de Jacme Barsaló* del segle XIV—, però fitant amb el camí del Mal pas, cosa que la situa, de manera gairebé inequívoca, fora de l'espai irrigat per la font de Santa Margalida.

- Mal pas : *el camí del Mal pas* [1564]; Mal pas [1613] (topònim i genèric encara en ús).

Topònim aplicat a diversos indrets dels voltants de la Vila, que tenen en comú ésser zones baixes i argiloses. Segons la tradició popular, els diferents indrets coneguts amb aqueix topònim reberen aqueix nom per les dificultats per passar-hi en temps de pluja, perquè hi quedaven encallats. Significativament, el camí Reial del Mal pas confrontava (1564) amb la sort anomenada *lo Prat*.

Font: Antoni Mas: Mapa de la Vila de Santa Margalida del segle XVII.

b) Vegetació i fauna

Es tracta de topònims que indiquen la presència d'espècies vegetals i animals característiques de les zones humides i dels cursos d'aigua.

- Fotja (Son Fotja): *Son Fotje* [1638] (Toponim conservat).

Segons la tradició popular, el conjunt de parcel·les designades amb aqueix topònim, situat en les proximitats de la síquia Reial, va ser anomenada així perquè, com que l'aigua s'hi embassava, hi abundaven aquests «aucells d'aigo».

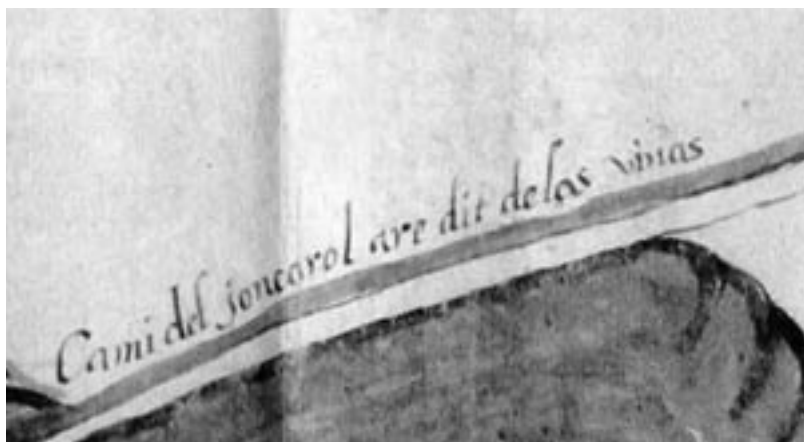
-Jonquera: *la Jonquera* [1670] (topònim desaparegut).

Indret de localització imprecisa, però situat en les proximitats de la vila de Santa Margalida.

- Jonquerol: [1348] *el Jonqueroll, el Joncaroll, el Joncarol* (Topònim desaparegut).

Aplicat a un camí i a un lloc o terme (conjunt de parcel·les), apareix profusament documentat entre el segle XIV i el XVI. De l'anàlisi dels confrontes documentals es desprèn que les terres conegudes amb aqueix topònim se situaven entre el camí de Son Flor (antigament d'Alacantí, de Vall-llobera i del Jonquerol) i la possessió de sa Torre. Sembla que comprenia, entre altres indrets, l'àrea coneguda actualment com *es Gorg*.

El camí del Jonquerol al mapa de Santa Margalida (s. XVI-XVII)

CONCLUSIÓ

L'estudi d'aquest conjunt de topònims mostra com, en l'edat mitjana i moderna, en les proximitats de la vila de Santa Margalida es trobaven diferents indrets, sobretot en les proximitats de la síquia Reial, on es localitzaven habitualment zones embassades que devien

dificultar considerablement les tasques agràries. Això darrer fa pensar que aquestes dificultats per al conreu, solucionades mitjançant un procés de drenatge que s'ha perllongat fins al mateix segle XX, foren una de les principals causes de la baixa densitat de poblament d'aquest indret fins al segle XVI.